

Etnische minderheden en de Vlaamse kiezers

Een analyse op basis van de postelectorale
verkiezingsonderzoeken

1991 – 1995 – 1999 – 2003 – 2007

Jaak Billiet – Marc Swyngedouw

Onderzoeksverslag
Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CeSO)

Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek (ISPO) - K.U.Leuven
CeSO/ISPO/2009-10

© Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CeSO)
Parkstraat 45 – bus 3601
B – 3000 Leuven

All rights reserved. Except in those cases expressly determined by law, no part of this publication may be multiplied, saved in an automated datafile or made public in any way whatsoever without the express prior written consent of the author

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

D/2009/1192/1

ETNISCHE MINDERHEDEN EN DE VLAAMSE KIEZERS

EEN ANALYSE OP BASIS VAN DE POSTELECTORALE

VERKIEZINGSONDERZOEKEN

1991 – 1995 – 1999 – 2003 – 2007

Jaak Billiet – Marc Swyngedouw

Jaak Billiet

Centrum voor Sociologisch Onderzoek
Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek
Parkstraat 45 – bus 3601 – 3000 Leuven – Belgium

Tel: 32 16 323157

Fax: 32 16 323365

Jaak.Billiet@soc.kuleuven.be

Marc Swyngedouw

Centrum voor Sociologisch Onderzoek (CeSO) – K.U.Leuven
Instituut voor Sociaal en Politiek Opinieonderzoek (ISPO)
Parkstraat 45 – bus 3601 – 3000 Leuven – Belgium

Tel: 32 16 323159

Fax: 32 16 323365

Marc.Swyngedouw@soc.kuleuven.be

Institute of Political Sociology & Methodology (IPSoM) – H.U.Brussel
Vrijheidslaan 17 – 1081 Brussel – Belgium

Samenvatting	2
1 Inleiding	3
2 Data en methodologie	4
2.1 Het verkiezingsonderzoek 2007	4
2.2 De vergelijking door de tijd 1991 – 2007	6
3 De evolutie van het zich bedreigd voelen door de aanwezigheid van etnische minderheden 1991 – 2007	7
4 Perceptie van economische en culturele bedreiging door etnische minderheden in 2007	11
5 Islamfobie in 2007 in Vlaanderen	13
6 De samenhang tussen het gevoel van bedreiging door etnische minderheden en islamfobie	15
<i>De hoofddoek in publieke functies toegelaten?</i>	17
7 De sociale achtergrondkenmerken van de bedreigde en de islamfobie-Vlaming	17
8 Nieuwe migranten om de tekorten van de arbeidsmarkt op te vangen?	20
9 Publiek-racistisch discours verbieden of tolereren in naam van de vrije meningsuiting?	21
Besluit	22
Bibliografie	23
Bijlage 1: Het testen van de equivalentie doorheen de tijd	24
Bijlage 2: Meetmodellen voor de gemeten concepten perceptie van dreiging en islamfobie	27
Meetmodel voor perceptie van dreiging	27
Meetmodel voor islamfobie	28
Meetmodel voor perceptie van dreiging en islamfobie samen	30

SAMENVATTING

- Rekening houdend met de afzonderlijke items over sociale zekerheid en cultuur zou men kunnen beweren dat de gevoelens van economische bedreiging sinds 1991 continu zijn afgenomen maar dat de gevoelens van culturele dreiging, sinds 1991 aanvankelijk afnemen om vervolgens in de jaren 2000 opnieuw toe te nemen.
- Als we de achterliggende variabele, negatieve houding ten aanzien van etnische minderheden in 1991 gelijk aan nul stellen dan zien we dat 1991 en 2007 aan elkaar gelijk zijn. Maar, we zien ook dat er gedurende de bestudeerde periode wel veranderingen plaatsgrepen. In 1995 blijkt de negatieve houding tegenover etnische minderheden iets te zijn toegenomen tegenover 1991. In 1999 is de negatieve houding tegenover etnische minderheden echter beduidend gedaald en is er dus een meer positieve houding tegenover etnische minderheden. De Vlamingen voelen zich in die periode minder bedreigd. In 2003 is de dalende trend inzake de weerstand tegen etnische minderheden compleet omgekeerd en is de negatieve houding weer statistisch beduidend gestegen, zelfs meer dan in 1995. In 2007 is het gemiddelde van de perceptie van dreiging door etnische minderheden weer gedaald tot op dezelfde hoogte van 1991.
- In 2007 wijst de helft van de kiezers de stelling af dat de etnische minderheden een bedreiging zouden zijn voor de tewerkstelling, tegenover 27% die het met deze uitspraak eens is. Tegelijkertijd is 40% van de kiezers de mening toegedaan dat de etnische minderheden geen bijdrage leveren aan welvaart van het land, tegenover 27% die van oordeel is dat dit wel het geval is.
- In 2007 vindt 43% van de Vlaamse kiezers dat de etnische minderheden een bedreiging vormen voor onze cultuur en gebruiken. Een derde van de kiezers vindt dit niet zo. 41% van de kiezers vindt de leefwijze van etnische minderheden onverenigbaar met de West-Europese levenswijze (zoals door henzelf subjectief ingevuld).
- Bijna de helft van de Vlaamse kiezer heeft een uitermate negatieve opvatting over de islam en de moslims. *Wat betreft hun cultuur binnen een Europese context:* Bijna de helft van de Vlaamse kiezers is van mening dat de islam geen bijdrage kan leveren aan de Europese cultuur (46%) en dat de islamitische waarden een bedreiging zijn voor Europa (49%). Bijna 40% vindt dat de meeste moslims geen respect hebben voor de Europese cultuur en levenswijze (37%) en dat de islamitische cultuur meer gewelddadig is dan andere culturen (42%). *Wat betreft het gezinsleven:* 81% van de Vlaamse kiezers is de mening toegedaan dat moslimmannen hun vrouwen te veel overheersen.
- De houding van de Vlaamse kiezers tegenover de islam is negatiever dan de negatieve houding tegenover etnische minderheden. Het is m.a.w. aannemelijk dat islamofobie, de naar aanleiding van de verkiezingen van 2003 en 2007 vastgestelde toegenomen negatieve houding tegenover etnische minderheden verklaart.

- De effecten van de structurele kenmerken op de houding tegenover etnische minderheden en tegenover de islam zijn niet zoveel verschillend. In tegenstelling tot vroegere studies blijkt het effect van onderwijsniveau sterk aan belang ingeboet te hebben. Leeftijd blijkt de belangrijkste verklarende kracht te bezitten, met een uitgesproken negatief effect voor de leeftijdscohorten boven de 55 jaar. Het milderende effect van de kerksheden (meerderde malen per maand participeren aan de kerkelijke diensten) blijkt in 2007 uitgespeeld. Het participeren aan het verenigingsleven – een sociaal uitgebouwde levensloop hebben – en een brede (wereld)kennis hebben zijn milderende effecten op zowel de negatieve houding ten aanzien van minderheden als op de negatieve houding ten opzichte van de islam.
- Meer Vlaamse kiezers wijzen nieuwe migratie af (47,2%) dan die dit aanvaarden (37,7%), zelfs indien dit tekorten op de arbeidsmarkt zou opvangen. De afwijzing om nieuwe migranten toe te laten tot de arbeidsmarkt heeft te maken met de potentiële (economische/werkgelegenheid) bedreiging die kan uitgaan van deze nieuwe migranten.
- Mogen racistische toespraken in het openbaar en op televisie gehouden worden? De Vlaamse publieke opinie is hierover verdeeld. Er is weliswaar een meerderheid van de Vlaamse kiezers (50,3%) die van oordeel is dat een spreker die op een publieke bijeenkomst of op televisie een racistische toespraak houdt moet verhinderd worden om dit te doen, maar daarentegen is 44,9% van mening dat zo'n spreker moet kunnen zeggen wat hij (of zij) wil.

1 INLEIDING

In 1989 onderzochten we voor het eerst, - na opvallende lokale successen van het Vlaams Blok in Antwerpen, - de houding van de Belgen tegenover migranten. De titel van dit onderzoek "*Onbekend of Onbemind?*" liet toen nog enigszins open of de Belgen in die periode zich echt stoorden aan de aanwezigheid van wat gemeenzaam vreemdelingen of (im)migranten werd genoemd dan wel of ze die gewoon niet kenden, en bijgevolg vooroordelen ontwikkelden. Sindsdien is dit thema niet weggeweest uit de politieke actualiteit en uit het onderzoek van het *Instituut voor Politiek en Sociaal Opinieonderzoek* (ISPO-K.U.Leuven). De kern van het meetinstrument dat in 1989 ontwikkeld werd, is nadien toegepast in de grootschalige verkiezingsonderzoeken van 1991, 1995, 1999, 2003 en recentelijk ook in dat van 2007. Een verkorte set van de items werd eveneens gebruikt in de sinds 1995 jaarlijks gehouden sociaal-culturele onderzoeken van de *Administratie Statistiek en Planning* (APS), sinds 2006 is dat de *Studiedienst van de Vlaamse Regering* (SCV). De ISPO-vragen van 1991 over etnische minderheden waren in APS aanwezig in 1997, 1998, 2001, 2002 en 2004. Deze werden onderzocht in een vorige studie en toen werd gevonden dat de achterliggende houding tegenover etnische minder-

heden¹ (meer in het bijzonder “zich bedreigd voelen”) na 1991 daalde tot het einde van de jaren negentig, om nadien in 2004 opnieuw toe te nemen tot dezelfde hoogte als in 1991. Als verklaring werd toen vooral gewezen op het gewijzigde klimaat van het begin van de 21ste eeuw na de aanslagen in New York met de daaropvolgende oorlogen in Afghanistan en Irak, op de grotere aanvaardbaarheid van een racistisch politiek discours in de media, en op wijzigingen in de economische conjunctuur die op het einde van de jaren negentig (Meuleman en Billiet, 2005). We zullen ons in deze studie uitsluitend focussen op de items die aanwezig zijn in de verkiezingsonderzoeken en nagaan of daar eenzelfde trend te vinden is, en of die zich doorzet tot 2007. We gaan verder na of het zich al dan niet bedreigd voelen door etnische minderheden in 2007 nog steeds door dezelfde kenmerken van de ondervraagden verklaard kan worden als in 1991. Ten slotte worden ook de nieuwe aspecten besproken die in het verkiezingsonderzoek van 2007 aan bod kwamen die betrekking hebben op de houding van de Vlaming tegenover de islam. Is er sprake van een islamfobie in de Vlaamse publieke opinie?

2 DATA EN METHODOLOGIE

2.1 Het verkiezingonderzoek 2007

Als je een postelectoraal onderzoek wil opzetten dat representatief is voor het Vlaamse electoraat – waar de stemplicht nog in zeer sterke mate nageleefd wordt – is het onmogelijk om te starten met een enquête de dag volgend op de verkiezingen (11 juni 2007). Vanaf midden juni start het vakantieseizoen voor diegenen die niet gebonden zijn aan de schoolvakanties en veertien dagen later is het schoolvakantie, dadelijk gevolgd door het bouwverlof. De Vlamingen trekken massaal op vakantie in binnen- en buitenland. Zo was naar schatting in de zomer 2006 3,3 miljoen Vlamingen (inclusief kinderen) voor minimaal vier opeenvolgende nachten op vakantie in de maanden juli en augustus (WES, 2007). Zelfs zonder traditionele non-responsproblemen is er een belangrijke niet-dekking van de populatie. Zij die niet thuis verblijven hebben minder kans om te participeren aan het onderzoek en bijgevolg is de kans op een ernstige vertekening van de bekomen schattingen uitermate hoog. De bevolkingsgroep die niet op vakantie (kan) gaan vormt sociaaleconomisch en -cultureel een bijzonder segment van de Vlaamse bevolking. Karakteristieken die ook samenhangen met politieke opvattingen en met stemgedrag.

---

¹ Omwille van wetenschappelijk correctere begripsdefinitie prefereren we om in deze studie de term ‘etnische minderheden’ te hanteren en om niet de populaire – maar meestal niet-correcte termen ‘immigranten’, ‘vreemdelingen’ of ‘allochtonen’ te gebruiken. De term etnische minderheden laat in het midden of de betrokken personen al dan niet de Belgische nationaliteit hebben en of zij al dan niet in België zijn geboren. Nochtans wordt in de vragenlijsten de term ‘migrant’ gebruikt om aan te sluiten bij het populaire woordgebruik. Aansluiting bij populair woordgebruik wordt aangeraden voor vragenlijstonderzoek om de mogelijkheid van verkeerd begrip zoveel als mogelijk te vermijden.

Het ISPO-K.U.Leuven stelt het veldwerk voor het verkiezingsonderzoek dan ook uit tot na de zomervakantie. Meer bepaald werden er **1.084 Vlaamse kiezers** bevroegd in de periode **28 september 2007 – 15 januari 2008**. De respondenten werden via een tweetrapssteekproef (gemeente – respondent) toevallig gekozen uit de Vlaamse volwassen bevolking. Deze bevraging gebeurde bij de kiezers thuis; het betrof een face-to-face-interview van om en bij de 65 minuten; uitgevoerd via een *Computer Aided Personal Interviewing (CAPI)* protocol. Na afloop van de mondelinge bevraging werd aan de respondenten een schriftelijke, zelf in te vullen vragenlijst overhandigd, die ze na invulling dienden terug te sturen naar het ISPO-K.U.Leuven.

Potentiële respondenten die ziek of dement waren, die geen Nederlands kenden, die niet stemgerechtigd waren, op onbestaande adressen woonden, die overleden waren en de computersysteemfouten terzijde latend, kan de **reponse rate of het medewerkingsniveau** geschat worden op **61%**.

Nochtans zijn er vertekeningen in de bekomen data. Tabel 1 geeft het overzicht van de bekomen verdeling naar stemgedrag.

Tabel 1: Verdeling van het stemgedrag (Vlaanderen)

	Steekproefverdeling				Populatieverdeling
	Ongewogen		Gewogen met w_agev		Procent
	Frequentie	Procent	Frequentie	Procent	
CD&V – N-VA	359	33,1	289	26,8	28,4
Open VLD	178	16,4	187	17,3	18,2
Sp.a – Spirit	192	17,7	158	14,7	15,8
Vlaams Belang	124	11,4	190	17,6	18,4
Groen!	67	6,2	62	5,8	6,1
Lijst Dedecker	41	3,8	59	5,5	6,2
Blanco/ongeldig	39	3,6	46	4,3	4,9
Totaal	1.000	92,3	992	91,9	
Andere	18	1,7	21	1,9	2
Niet gestemd	25	2,3	25	2,3	/
Weet niet	21	1,9	21	1,9	/
Geen antwoord	20	1,8	20	1,9	/
Totaal	1.084	100,0		100,0	100,0

Uit tabel 1 blijkt dat er in de steekproef een sterke oververtegenwoordiging voorkomt van de CD&V – N-VA kiezers en een lichtere oververtegenwoordiging van de sp.a – Spirit-kiezers. Daartegenover staat een sterke ondervertegenwoordiging van het Vlaams Belang en de Lijst Dedecker en een lichte ondervertegenwoordiging van Open VLD. Om in de mate van het mogelijke hieraan te verhelpen werd een weging doorge-

voerd op basis van leeftijd, geslacht, opleiding en stemgedrag. De weegcoëfficiënten werden geschat via een *Iterative Proportional Fitting* procedure (Rink & Swyngedouw, 2008). Rekening houdend met de stemmen voor Franstalige partijen, de item-non-respons en de niet-stemmers binnen de steekproef, bekomen we een statistisch correcte verdeling over de verschillende partijen (voor de Vlaamse kiezers). Een tweede weegcoëfficiënt werd aangemaakt op basis van leeftijd, geslacht en opleiding – met weglating van stemgedrag. Dit is noodzakelijk voor bepaalde analyses waar het niet wenselijk is te wegen naar stemgedrag. In wat volgt zal steeds aangegeven worden welke weging gebruikt werd.

2.2 De vergelijking door de tijd 1991 - 2007

Wat de vergelijking doorheen de tijd aangaat zal in dit onderzoek gebruikgemaakt worden van de ISPO-verkiezingsonderzoeken van 1991 tot en met 2007. De eerste drie onderzoeken (1991, 1995 en 1999) waren opgezet als een panelonderzoek aangevuld met nieuwe steekproeven. Wat het panelgedeelte aangaat konden 1.219 kiezers drie keer ondervraagd worden. De veranderingen inzake houding tegenover etnische minderheden in dit panel werden beschreven in een vorige studie (Coffé, Billiet & Cambré, 2002). Nu maken we gebruik van de zogenaamde ‘crosssecties’, de aparte steekproeven in de vijf peilingjaren. Er worden vier items vergeleken die doorheen deze periode op precies dezelfde wijze verwoord zijn.² Statistici weten dat het onderzoek naar verandering met behulp van crosssecties geen eenvoudige opgave is. Deze gegevens zijn uitvoerig beschreven in de bronnenboeken van het ISPO en in vorige publicaties. Het gaat om omvangrijke toevalsteekproeven die werden bevraagd via face-to-face-interviews. De algemene methodologie die voor 2007 werd aangewend en boven beschreven wordt, werd ook gebruikt in de vorige studies.

Om na te gaan of er werkelijk iets in de opinies wijzigt moet men doorheen de tijd controleren voor andere relevante achtergrondkenmerken die in samenstelling doorheen de tijd wijzigen (bijvoorbeeld genoten onderwijs en de leeftijdsamenstelling van de populatie die doorheen de tijd wijzigen). Ofwel moet men de steekproeven standaardiseren door te wegen. Daarbij neemt men aan dat de non-responsbias door het wegen geneutraliseerd wordt, maar is dat wel zo? Een vergelijking doorheen de tijd is niet zo problematisch indien de eventuele vertekening stabiel blijft, maar een interactie

---

² In 2007 werd de volgorde van de antwoordmogelijkheden omgedraaid en werd ‘helemaal eens’ eerst gelezen en stond die boven op de antwoordkaart. Respondenten die de antwoordkaart gebruiken kunnen hierdoor iets eerder geneigd zijn om ‘helemaal eens’ te antwoorden, en zij die alleen luisteren kunnen geneigd zijn om ‘helemaal oneens’ te antwoorden. Deze volgorde-effecten komen soms voor en dan weer niet, afhankelijk van het thema. Ze zijn iets sterker indien de ‘helemaal eens’ antwoordcategorie vooraan komt, maar dit is niet het geval in de survey van 2007 (Bishop & Smith, 2001; Hofmans et al., 2007). Aangezien het hier om items gaat die een ‘sterke’ attitude meten mag men verwachten dat dit effect eerder gering is. Bovendien werkt het positief verwoord item in de omgekeerde richting zodat het effect gering is, en kleiner dan het verschil in de latente gemiddelde in 2007.

tussen antwoord op een opinievraag, non-respons en periode zijn nooit volledig uit te sluiten. Tot op heden hebben we in onze gegevens geen aanwijzingen van zulk interactie effect. Naast de statistische problemen zijn er ook meetproblemen die typisch zijn voor onderzoek naar attitudes. De vraagverwoording moet volledig vergelijkbaar zijn doorheen de tijd. Dit kan getest worden met structurele modellen. De panelgegevens van het ISPO zijn hier heel bruikbaar gebleken. Wij zijn overigens niet zozeer geïnteresseerd in de geobserveerde indicatoren (afzonderlijke uitspraken) maar in de achterliggende (zogenaamde latente) variabelen die daarmee gemeten worden. Maar om deze op een geldige en betrouwbare wijze te kunnen vergelijken in de tijd moet eerst worden nagegaan of het achterliggende gemeten concept niet van betekenis gewijzigd is. In het geval van latente variabelen, gemeten met meerdere indicatoren, wordt bij het onderzoek van de meetequivalentie onderscheid gemaakt tussen metrische en scalaire invariantie (Cheung & Rensvold, 1998; Billiet, 2003). Om deze equivalentie aan te tonen wordt eerst gecontroleerd of de relaties tussen de indicatoren en het achterliggende concept (de richtingscoëfficiënten) en de snijpunten van de indicatoren met het nulpunt van de latente variabele (de intercepten) identiek zijn in alle peilingjaren. Het eerste (metrische invariantie) is nodig om relaties tussen latente variabelen over de tijd te kunnen vergelijken. Het tweede (scalaire invariantie) is bovendien nodig indien het vergelijken van latente gemiddelden tot de doelstellingen behoort.

In deze studie werd de metrische en scalaire invariantie van de vier indicatoren die op eenzelfde wijze werden gemeten over de gehele periode, gecontroleerd voor sekse, leeftijd, en opleiding getest. Op die wijze kan worden uitgesloten dat eventuele verandering toe te schrijven is aan een wijziging van deze kenmerken over de tijd in de populatie. De statistische invariantietesten worden beschreven in Bijlage 1. Eens is vastgesteld dat precies hetzelfde concept werd gemeten in de beschouwde periode, kunnen o.m. de latente gemiddelden worden vergeleken om na te gaan of en hoe het zich bedreigd voelen door etnische minderheden tussen 1991 en 2007 gewijzigd is.

3 DE EVOLUTIE VAN HET ZICH BEDREIGD VOELEN DOOR DE AANWEZIGHEID VAN ETNISCHE MINDERHEDEN 1991 – 2007

De vier uitspraken die doorheen de periode 1991 tot en met 2007 op een identieke wijze gemeten werden, maken deel uit van een ruimere set van uitspraken die de het “zich bedreigd voelen door de aanwezigheid van etnische minderheden” meten. Dit is een aspect van een (negatieve) houding tegenover migranten. In vroegere studies werd reeds aangetoond dat het om een diffuse houding gaat over zowel de reeds langere aanwezige etnische minderen (uit Marokko en Turkije) als over nieuwe migranten (asielzoekers uit zwart-Afrika en immigranten uit Oost-Europa) (Meuleman & Billiet, 2003). De vier uitspraken zijn in 2007 een subset van een set van acht uitspraken die nog verder aan bod komen. De antwoorden ‘helemaal eens’ en ‘eens’ zijn in Tabel 2 opgenomen voor alle peilingjaren.

Tabel 2: Geobserveerde percentages respondenten die het ‘eens’ of ‘helemaal eens’ zijn met de uitspraken die het zich bedreigd voelen door migranten uitdrukken³ in de kiezersonderzoeken van het ISPO tussen 1991 en 2007 (Vlaanderen)*

	ISPO 1991	ISPO 1995	ISPO 1999	ISPO 2003	ISPO 2007
1. Migranten zijn over het algemeen <i>niet te vertrouwen</i>	26,8	27,8	28,7	29,2	21,6
2. Migranten komen hier <i>profiteren</i> van de <i>sociale zekerheid</i>	57,7	57,0	51,6	55,6	51,8
3. Migranten zijn een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken	39,5	36,9	33,3	38,1	42,2
4. De aanwezigheid van verschillende culturen is een <i>verrijking</i> voor onze samenleving	50,8	43,2	47,2	46,5	47,1
Omvang van de steekproeven (100%)	2.691	2.090	2.179	1.213	1.129

* De aantallen zijn hier berekend op de totale steekproef in elke peiling, de ontbrekende waarden inbegrepen. Omwille van de vergelijkbaarheid over de tijd heen gaat het hier uitsluitend over kiezers in Vlaanderen (Halle-Vilvoorde inbegrepen maar zonder de Brusselse Vlamingen).

Drie van de bovenstaande uitspraken zijn op een wijze verwoord die ongunstig is voor de attitude (negatieve wijze verwoording) terwijl de vierde uitspraak op een gunstige wijze verwoord is. De meest negatieve uitspraak (“*niet te vertrouwen*” item 1) wordt het minst beaamd. De schommelingen over de jaren heen met betrekking tot dit item is niet echt groot, maar in 2007 wordt dit item door beduidend minder kiezers aanvaard (22,6%).⁴ Bijna de helft van de kiezers (48%) aanvaardt dat de aanwezigheid van verschillende culturen een verrijking is (item 4) voor de samenleving. Een houding die weinig gewijzigd is ten opzichte van 1991. Alleen in 1995 was er minder steun voor deze opvatting.

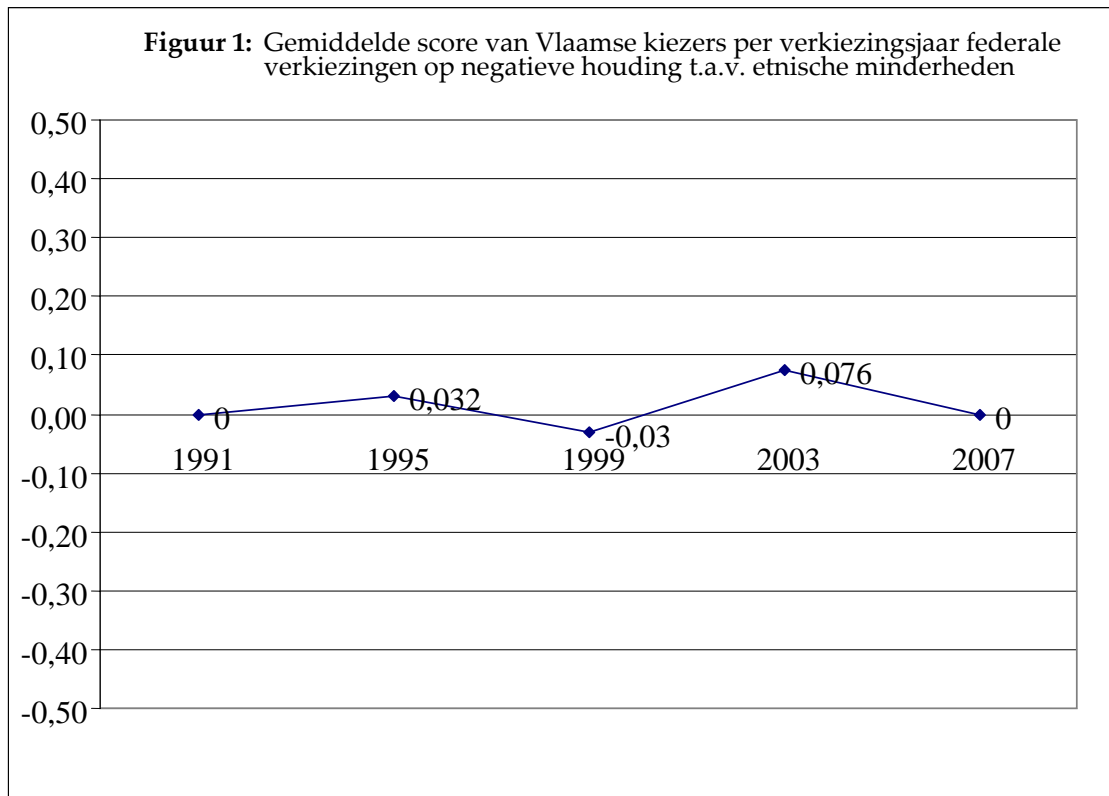
Het stereotiepe beeld dat de migranten hier komen *profiteren* van de *sociale zekerheid* (item 2) werd in zeer ruime mate onderschreven in 1991 en de daaropvolgende jaren, maar lijkt in 2007 toch wat afgenomen (51,8%). De stelling dat de aanwezigheid van etnische minderheden een *bedreiging* vormt voor ‘*onze*’ cultuur werd in 1991 door bijna vier op tien kiezers onderschreven. In 1999 daalde dit tot één derde van de kiezers, maar nadien leeft dit beeld opnieuw even sterk als in het begin van de jaren negentig (42,2%). *Rekening houdend met de afzonderlijke items over sociale zekerheid en cultuur zou men kunnen beweren dat de gevoelens van economische bedreiging sinds 1991 continu zijn afgenomen maar dat de culturele dreiging, sinds 1991 aanvaankelijk afneemt om vervolgens in de jaren 2000 opnieuw toe te nemen.*

³ De toevalssteekproeven zijn op een vergelijkbare wijze gewogen naar de verdeling van sekse, leeftijdsklasse en genoten onderwijs in Vlaanderen in de betreffende jaren.

⁴ Dit kan te maken hebben met de volgorde van de antwoordschaal in 2007.

Wij zijn niet zozeer geïnteresseerd in veranderingen in de distributie van de antwoorden op singuliere items doorheen de tijd. We weten immers dat die gevoelig zijn voor meetfouten en enige mate van onbetrouwbaarheid in de zin van toevallige schommelingen. Dit euvel verdwijnt grotendeels door te kijken naar de evolutie van de achterliggende latente variabele die door de vier geobserveerde indicatoren gemeten wordt. Deze vier indicatoren meten op een geldige en intern consistente wijze het bedoelde theoretische concept 'zich bedreigd voelen door migranten' (zie Bijlage 1). Dit concept is vanzelfsprekend abstracter dan de afzonderlijke items maar het is theoretisch van grotere betekenis. De voorwaarde is dan wel dat de indicatoren voldoende sterk met de latente variabele verbonden zijn. Aan deze voorwaarden wordt voldaan als elk van de indicatoren eenzelfde, en slechts één concept, meet, en als de relaties (in technische termen: factorladingen) voldoende sterk zijn. Dit wordt getest in een meetmodel. Aan deze voorwaarden is duidelijk voldaan. De factorladingen variëren tussen 0,60 voor het positief verwoorde item over culturele verrijking en 0,87 voor de uitspraak over culturele dreiging (zie Tabel B2 in bijlage). De interne consistentie van deze set gemeten via de Cronbach α bedraagt ($\alpha = 0,81$). Al deze indicatoren wijzen op een sterke interne samenhang.

Deze kwaliteitsmaten zijn vrijwel dezelfde voor de ganse periode. Om de latente gemiddelden te kunnen vergelijken moet het concept op een identieke wijze gemeten worden in elk van de peilingjaren. Om dit na te gaan werd getest of de 'slopes' (de zgn. factorladingen) en de 'intercepten' van de regressievergelijkingen van de vier geobserveerde indicatoren en de latente (afhankelijke) variabelen over alle peilingjaren invariant zijn. Uit de uitgevoerde test in Bijlage 1 (Tabel B1) blijkt dat dit het geval is. *Uit de parameters (Tabel B2) blijkt dat de latente gemiddelden (van de latente variabele, negatieve houding ten aanzien van etnische minderheden) in 1991 en 2007 aan elkaar gelijk zijn, maar dat er gedurende de bestudeerde periode wel een verandering plaatsgreep. In 1995 blijkt de negatieve houding tegenover migranten iets te zijn toegenomen. In 1999 is de score op deze latente houding echter beduidend gedaald en is er dus een meer positieve houding tegenover migranten. De Vlamingen voelen zich in die periode minder bedreigd. In 2003 is de dalende trend inzake de weerstand tegen migranten compleet omgekeerd en is de negatieve houding weer statistisch beduidend gestegen, zelfs meer dan in 1995. Met uitzondering van het verschil tussen de latente gemiddelden tussen 1999 en 2003 (een verschil van +0,106) zijn de schommelingen gering. In 2007 is het gemiddelde van de perceptie van dreiging door migranten weer op dezelfde hoogte van 1991.*

© ISPO-K.U.Leuven

Figuur 1 stelt de evolutie van de negatieve houding ten aanzien van etnische minderheden van de Vlaamse kiezers tussen 1991 en 2007 voor. Hierbij wordt de score van 1991 willekeurig vastgelegd op nul. De scores van 1995, 1999 en 2003 wijken beduidend af van de score van 1991. De score van 2007 bevindt zich op hetzelfde niveau van 1991 (niet beduidend verschillend en dus vastgelegd op nul).

Hoe kan men de relatief sterke toename na 1999 verklaren. Een zeer plausibele verklaring is dat de Vlamingen zich na de 9/11-aanslagen en de reacties daarop zich sterk zijn gaan afkeren van etnische minderheden van Islamitische origine. In Vlaanderen zijn dat overwegend Turken en vooral Marokkanen. Wij kunnen niet rechtstreeks testen dat de islamfobie sterk is toegenomen na 9/11 omdat wij in tegenstelling tot de schaal die het gevoel van bedreiging door etnische minderheden meet, geen meting in de vroegere kiezersonderzoeken hadden. In 2007 beschikken we echter wel over een islamfobieschaal. De verklaring van de invloed van 9/11 en aanverwante gebeurtenissen op de houding tegenover etnische minderheden is aannemelijk in de mate dat de weerstand tegen moslims nog sterker is dan die tegen etnische minderheden en in de mate dat de twee houdingen, gevoel van dreiging en islamfobie, sterk samenhangen. We zullen hier in de volgende sectie dieper op ingaan.

Uit vroeger meer gedetailleerd onderzoek over de periode tussen 1991 en 1999 bleek dat de daling zich in 1999 vooral afspeelde in de oudere generatie, dit is de generatie die zich meer bedreigd voelt dan de jongeren. De kiezers geboren tussen 1940 en 1960 bleken het meest open voor de aanwezigheid van migranten. In de bevolking die

maximaal lager onderwijs had genoten bleek echter niets veranderd. Daar bleek de afwijzing zowel bij de economische als bij de culturele items in 1999 nog steeds even groot (Coffé, Billiet & Cambré, 2002). De afname van het zich bedreigd voelen door etnische minderheden bleek vooral plaats gehad te hebben tussen 1995 en 1999, en deze conclusie blijft nu in 2007 nog steeds overeind.

4 PERCEPTIE VAN ECONOMISCHE EN CULTURELE BEDREIGING DOOR ETNISCHE MINDERHEDEN IN 2007⁵

De hierboven besproken items maken zoals gezegd deel uit van een ruimere set, in 2007 zijn dat de acht items die opgenomen zijn in Tabel 3. De twee positieve uitspraken hebben betrekking op de culturele verrijking en op de bijdrage tot de welvaart van het (gast)land. Het eerste werd al besproken. De opvatting dat de etnische minderheden een economische bijdrage leveren blijkt door meer kiezers afgewezen (42,7%) dan aanvaard te worden (26,1%). Dit staat in contrast met de opvatting van een culturele verrijking (48% aanvaarden de culturele verrijkingsopvatting).

---

⁵ Voortgaande op de ervaring met vorige onderzoeken zou de totale set op een betrouwbare wijze eenzelfde concept moeten meten. Dit blijkt inderdaad het geval. De interne consistentie van de set van acht items is zelfs nog hoger dan bij de schaal met vier items ($\alpha = 0,88$). Dat is eigenlijk normaal want we weten dat deze maat gevoelig is voor het aantal items. De bijgevoegde items blijken echter even sterk met de schaal te correleren als de vier reeds besproken uitspraken. Bovendien is de correlatie tussen de twee subsets heel hoog ($r = 0,80$) wat er op wijst dat de twee eigenlijk hetzelfde achterliggende concept meten. Dit blijkt ook uit het geteste meetmodel waarbij de meting van het concept wordt uitgezuiverd voor de stijlfactor 'volgzaamheid' (Billiet & McClendon, 2000). Alle factorladingen zijn voldoende hoog (zie Bijlage 2: Tabel B3), ze variëren immers in absolute waarde tussen 0,71 en 0,85.

Tabel 3: De antwoordverdelingen met betrekking tot acht items die in het ISPO-kiezersonderzoek van 2007 het zich bedreigd voelen door de aanwezigheid van migranten meten (Vlaanderen, procentuele verdeling)*

Item	Helemaal oneens	Oneens	Nocheens, noch oneens	Eens	Helemaal eens
Q114_1 Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen	6,9	40,3	29,6	18,8	3,8
Q114_2 De migranten dragen bij tot de welvaart van ons land	5,6	34,4	31,5	25,6	1,8
Q114_3 Migranten komen hier profiteren van de sociale zekerheid	2,5	16,2	28,8	39,9	12,2
Q114_4 Migranten zijn een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken	5,3	29,0	22,5	33,0	9,54
Q114_5 De aanwezigheid van verschillende culturen is een verrijking voor onze samenleving	4,0	21,9	25,1	41,8	6,2
Q114_6 De meeste migranten zijn lui, die zwaar en vermoeiende werk uit de weg proberen te gaan	6,3	34,1	29,5	23,4	5,4
Q114_7 Migranten zijn een bedreiging voor de tewerkstelling van de Belgen	5,7	44,3	22,3	22,7	4,3
Q114_8 De leefwijze van migranten is onverenigbaar met de West-Europese leefwijze	2,9	26,7	27,8	34,3	7,0

* De percentages zijn hier berekend met de ontbrekende waarden inbegrepen in het totaal (100%) en gewogen naar gender, leeftijdsklasse en opleiding. Het percentage ontbrekende waarden is lager dan 1%. In deze en volgende tabellen gaat het om de Vlaamse kiezers (Brusselse Vlamingen inbegrepen).

De idee dat de etnische minderheden zwaar en vermoeiend werk uit de weg proberen gaan wordt door meer ondervraagden afgewezen (40,4%) dan aanvaard (28,8%). Het afwijzen door 50% van de kiezers van de stelling dat de etnische minderheden een bedreiging zouden zijn voor de tewerkstelling ligt in dezelfde lijn. Men heeft blijkbaar ingezien dat migranten nogal vaak jobs uitvoeren waar niemand anders meer voor te vinden is. In 1991 wees maar 35% van de kiezers die uitspraak af. De stelling dat de leefwijze van de etnische minderheden niet te verenigen is met de West-Europese levenswijze wordt door meer kiezers aanvaard (41,3%) dan afgewezen (29,6%). Ruim 42% van de kiezers is de mening toegedaan dat etnische minderheden een bedreiging vormen voor onze cultuur en gebruiken.

5 ISLAMFOBIE IN 2007 IN VLAANDEREN

Het concept 'islamfobie' of de negatieve houding tegenover de islam werd eveneens gemeten via een set van acht uitspraken⁶. Het betreft een schaal met stereotiepe negatieve uitspraken over de islam en over moslims en hun aanwezigheid in een Europese context. De acht uitspraken hebben zowel op de cultuur van islam en moslims betrekking als op hun gezinsleven.

Er zijn vier uitspraken over het passen van de cultuur van moslims binnen de Europese cultuur. De relatieve meerderheid van de ondervraagden is van mening (46%) dat de islam geen bijdrage levert tot de Europese cultuur. Minder dan de helft van dit aantal heeft daar een andere mening over en denkt dat de islam wel een bijdrage kan leveren (18,5%). In dezelfde lijn meent 48,3% van de ondervraagden dat de islamitische waarden een bedreiging zijn voor Europa en is 37,2% menen dat de meeste moslims geen respect hebben voor de Europese cultuur en levenswijze. Veel minder respondenten (17,5%) denken dat de islamitische waarden Europa niet bedreigen, of zijn er van overtuigd dat de meeste moslims respect hebben voor de Europese cultuur (21,6%). De scherpste uitspraak die stelt dat de islamitische cultuur meer gewelddadig is dan andere culturen wordt door 41,7% van de ondervraagden aanvaard terwijl slechts 21,4% deze stelling niet aanvaardt.

---

⁶ Deze set werd opgenomen in de zgn. 'drop off'-vragenlijst die bij de respondenten werd achtergelaten met de vraag aan de respondenten deze zelf in te vullen en per post op te sturen. Daardoor is de non-respons lager dan bij de mondelinge vragenlijst. De drop-off-vragenlijst werd immers maar beantwoord door 80% van de bereikte steekproef (n = 910). Het al of niet beantwoorden van de schriftelijke vragenlijst hangt beduidend samen met opleiding, in mindere mate met leeftijdsklasse, en helemaal niet met sekse. De medewerking met de schriftelijke vragenlijst wordt minder beantwoord door lagergeschoolden en is het hoogst bij de hogeschoolden. De medewerking onder de jongste en de hoogste leeftijdsklassen is ook wat lager dan bij de andere respondenten. Als men de volledige steekproef vergelijkt met de beperkte steekproef (schriftelijke vragenlijst) dan bemerkt men dat deze laatste zo'n vier procentpunten meer respondenten van de hoogste leeftijdsklasse telt dan in de totale steekproef. Er zijn ook vier procentpunten meer hogeschoolden in de beperkte steekproef. Alles samen genomen zijn deze verschillen niet zeer groot en is het effect op de attitudes wellicht heel gering. *We kennen ook de richting van de vertekening: omwille van de relatie met opleiding is de negatieve houding tegenover de islam nog lichtjes onderschat.*

Tabel 4: Antwoordverdelingen met betrekking tot uitspraken rond islamfobie in het ISPO-kiezersonderzoek van 2007 (Vlaanderen, procentuele verdeling)*

	Item	Helemaal oneens	Oneens	Nocheens, noch oneens	Eens	Helemaal eens
D32_1	De islam kan iets bijdragen aan de Europese cultuur	19,1	26,9	35,4	17,1	1,4
D32_2	Moslimmannen overheersen hun vrouwen te veel	1,1	2,4	15,1	54,3	27,1
D32_3	Moslimouders hechten te weinig belang aan de schoolresultaten van hun kinderen	1,5	14,9	46,9	27,0	9,8
D32_4	Als het erop aankomt, keren islamitische landen zich tegen Europa	0,9	7,6	29,0	42,9	19,6
D32_5	De islamitische geschiedenis en cultuur zijn meer gewelddadig dan andere	3,3	18,1	36,9	30,3	11,4
D32_6	De islamitische waarden zijn een bedreiging voor Europa	2,0	15,5	34,2	34,0	14,3
D32_7	De meeste moslims in België hebben respect voor de Europese cultuur en levenswijze	8,9	28,3	41,2	20,2	1,4
D32_8	Moslims in België voeden hun kinderen op een autoritaire manier op	2,9	16,1	53,7	22,6	4,6

* De percentages zijn berekend op degenen die de schriftelijke vragenlijst hebben beantwoord. De gegevens zijn gewogen naar gender, leeftijdsklasse, opleiding en stemgedrag.

Drie uitspraken hebben betrekking op aspecten van het gezinsleven bij moslims. De opvattingen dat mannen hun vrouwen te veel overheersen wordt door ruim 81% van de ondervraagden bijgetreden. Daar blijkt dus een uitgesproken eensgezindheid rond te bestaan want slechts 3,4% van de ondervraagden deelt deze overtuiging niet. Dat betekent dat nogal wat Vlaamse kiezers die over het algemeen positief staan tegenover migranten alvast op dit gebied een negatief beeld van moslims hebben. Deze overtuiging is ook zeer uitgesproken als men bedenkt dat, in tegenstelling tot de andere uitspraken die telkens rond 30% of meer ondervraagden laat zien zonder uitgesproken mening, slechts 15% geen keuze maakt. De meer feitelijke uitspraken over de aandacht voor de schoolresultaten van de kinderen en over de autoritaire opvoeding laten heel wat meer respondenten op een neutrale tussenpositie zien. Om en bij de 50% van de Vlaamse kiezers stelt dit eigenlijk niet te weten. Zo'n 37% deelt de mening dat moslims te weinig belang hechten aan de schoolresultaten van hun kinderen, maar een pak

minder respondenten (27,2%) denkt dat kinderen autoritair worden opgevoed in de gezinnen van moslims.

De overblijvende uitspraak heeft betrekking of eventuele conflicten tussen islamitische landen en Europa. Ruim 62,5% van de ondervraagden is de overtuiging toegedaan dat islamitische landen zich tegen Europa zullen keren indien het er zou op aankomen.

Met deze acht uitspraken over verschillende thema's rond islamfobie eenzelfde latente houding van islamfobie of niet? Het antwoord op deze vraag staat in Bijlage 2 (zie Tabel B4). Zoals te verwachten meten deze acht items eenzelfde concept. De factorladingen variëren van 0,32 (autoritair opvoeden) tot 0,91 (bedreiging van waarden). Aangezien er twee positieve items in de set aanwezig zijn, is het mogelijk op een stijlfactor te specificeren die de meting van het concept uitzuivert voor de tendens tot het beamen van de items. De interne samenhang is sterk (Cronbach $\alpha = 0,83$).⁷

6 DE SAMENHANG TUSSEN HET GEVOEL VAN BEDREIGING DOOR ETNISCHE MINDERHEDEN EN ISLAMFOBIE

Om de samenhang na te gaan tussen de twee gemeten houdingen wordt best een gezamenlijk meetmodel gepast waarin de correlatie tussen de twee concepten geschat kan worden. We verwachten een zeer grote samenhang tussen de twee concepten die toch nog als aparte variabelen gemeten worden. Indien die samenhang te sterk zou zijn (bijvoorbeeld meer dan 0,85) dan moet men zich afvragen of de zestien items niet eenzelfde concept meten. Het antwoord is te vinden in Bijlage 2 (Tabel B5). Het was niet mogelijk om de acht items voor perceptie van dreiging in het passende model op te nemen omdat twee van de items een negatief teken krijgen terwijl men een positieve waarde verwacht. Deze items worden weggelaten. De parameterschattingen voor een meetmodel met veertien indicatoren (8 + 6) wordt weergegeven in Tabel B5. Binnen dit model is de correlatie tussen de twee latente variabelen zeer hoog ($r = 0,78$) maar niet zo sterk dat men tot één concept moet besluiten. Het is immers mogelijk dat gedeeltelijk andere factoren een rol spelen bij de verklaring van elk van deze concepten (zie verder). Het valt ook op dat de variantie van de stijlfactor niet beduidend verschilt van nul zodat we deze factor kunnen weglaten.

In het licht van de evolutie die werd vastgesteld, met een (voorlopig) dieptepunt in de aanvaarding van migranten (hoogste score van de negatieve houding) in 2003 is het van belang om de relatie tussen het zich bedreigd voelen door etnische minderheden en islamfobie verder uit te diepen. Het is mogelijk dat stilaan door meer burgers de positieve kanten van de migratie werden gezien op het einde van de jaren negentig. De plotse opwelling van islamfobie, heel waarschijnlijk toe te schrijven aan 9/11, heeft een einde gemaakt aan die positieve ontwikkeling en heeft de meer positieve houding weer

---

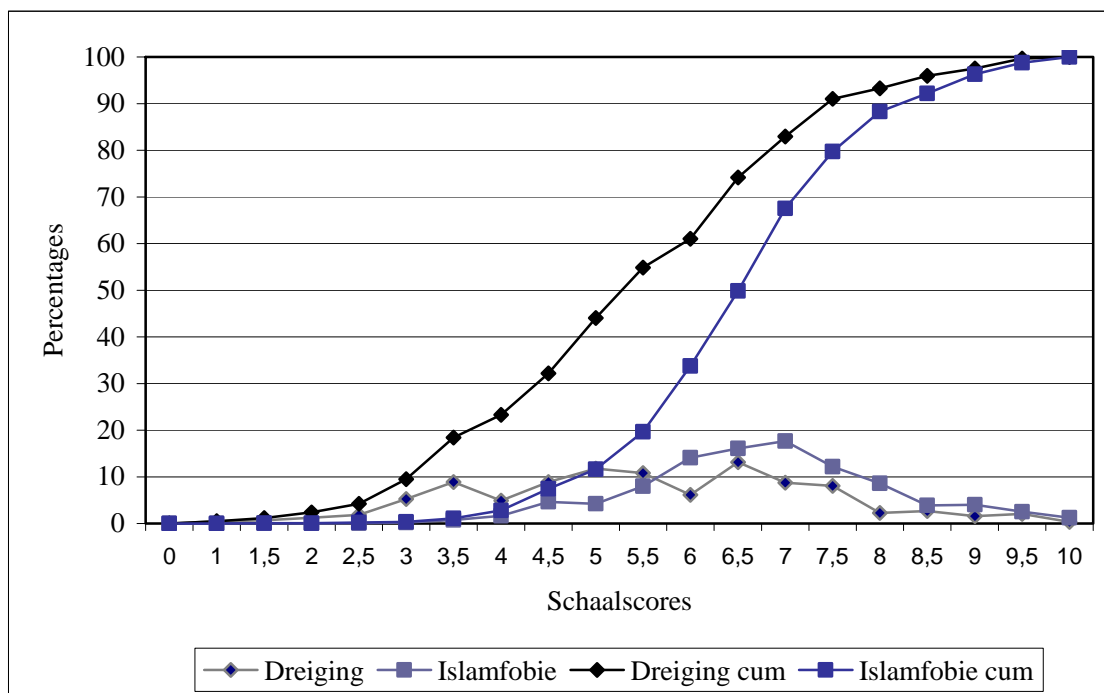
⁷ Het laatste item correleert het minst sterk met de latente variabele. Indien men dit weglaat stijgt de α -coëfficiënt tot 0,85.

omgebogen. Dit is wellicht de betekenis van de meting in 2003. Deze ontwikkeling werd ook vastgesteld in APS-peilingen na 2000 (Meuleman & Billiet, 2005: 50), maar deze toename van de weerstand tegen migranten was niet zo sterk als in de ISPO-onderzoeken wordt vastgesteld.

We zullen nu onderzoeken hoe de twee houdingen samenhangen en welke houding het meest uitgesproken en verspreid is, het zich bedreigd voelen door etnische minderheden of islamfobie. Indien het de islamfobie is die de houding tegenover migranten meetrekt in de negatieve richting, dan mag men verwachten dat islamfobie nog meer uitgesproken aanwezig is dan de perceptie van economische en culturele dreiging door etnische minderheden.

Omdat we nu een vergelijking maken tussen twee metingen binnen dezelfde steekproef en omdat we belangstelling hebben voor zowel verschillen in gemiddelde scores als in de complete verdeling, maken we gebruik van twee somschalen die geconstrueerd werden op basis van de twee sets van acht items. Deze schalen hangen zeer sterk samen met de latente variabelen⁸ waarover hier sprake ($r > 0,97$). Om gemakkelijk te kunnen vergelijken worden de twee schalen genormeerd tussen 0 en 10. Hoe hoger de score op deze schalen hoe negatiever de houding. De gemiddelde schaalscore voor zich bedreigd voelen door etnische minderheden bedraagt 5,53 op 10 en voor islamfobie 6,73. *Daaruit blijkt dat de houding tegenover etnische minderheden minder negatief is dan de houding tegenover de islam.*

Figuur 2: Scores toegekend op de schalen voor perceptie van economische en culturele dreiging en islamfobie (percentages en cumulatieve percentages)

⁸ Gemeten via factorscores

Dit blijkt ook uit Figuur 2 waarin zowel de percentages bij elke schaalwaarde als de cumulatieve percentages worden afgebeeld. Men ziet hier duidelijk dat een grotere groep respondenten een minder negatieve attitude heeft tegenover etnische minderheden dan tegenover de islam. De grootste stijging bij islamfobie heeft plaats bij de hogere scores. Precies de helft van de respondenten heeft een score hoger dan 6,5 op de islamfobieschaal. Wat de negatieve houding tegenover etnische minderheden aangaat (gevoel van bedreiging) heeft 'slechts' ongeveer 25% een score hoger dan 6,5. Het is m.a.w. aannemelijk dat islamfobie, de naar aanleiding van de verkiezingen van 2003 en 2007 vastgestelde toegenomen negatieve houding tegenover etnische minderheden, verklaart.

De hoofddoek in publieke functies toegelaten?

Het debat over de hoofddoek kreeg in de aanloop naar de verkiezingen van 2007 een nieuwe impuls door de debatten in de gemeenteraden van Antwerpen en Gent en de verschillende conclusies die daarbij initieel naar voren kwamen. In Antwerpen werd het dragen van hoofddoeken door moslimvrouwen verboden voor hen die een zichtbare publieke functie uitoefenden. In de backoffice daarentegen werd dit wel getoleerd.

Tabel 5: Antwoordverdelingen bij de uitspraak met betrekking tot het dragen van een hoofddoek in publieke functies (Vlaamse kiezers 2007)

Item	Helemaal oneens	Oneens	Nocheens, noch oneens	Eens	Helemaal eens
Q75_6 Islamitische vrouwen mogen in publieke functies een hoofddoek dragen	21,2	32,2	10,3	29,9	5,4

Een meerderheid van 53,4% vindt dat islamitische vrouwen in publieke functies geen hoofddoek mogen dragen. 35% vindt dit wel te tolereren. De opinie hierover hangt sterk samen ($r = 0,45$) met de twee bestudeerde houdingen (de bedreiging van etnische minderheden en islamfobie). Het niet aanvaarden van het dragen van de hoofddoek in publieke functies is dus blijkbaar ook een uiting van een negatieve houding tegenover de islam.

7 DE SOCIALE ACHTERGRONDKENMERKEN VAN DE BEDREIGDE EN ISLAMFOBIE-VLAMING

We willen nu nagaan met welke structurele achtergrondkenmerken de twee houdingen samenhangen. Er is al voldoende onderzoek gebeurd naar de predictoren van de houding tegenover etnische minderheden, in het bijzonder de ervaren culturele en economische dreiging. In al deze onderzoeken komt het volgende te voorschijn: de

weerstand tegen migranten neemt toe naarmate men minder onderwijs heeft genoten, van oudere leeftijd is, weinig of niet betrokken is bij een levensbeschouwelijke of kerkelijke genootschap, weinig of niet deelneemt aan het verenigingsleven, en in een stedelijke omgeving woont. Naargelang van het onderzoek varieert de totale verklaaringskracht van deze kenmerken (de verklaarde variantie) tussen 15% in ESS en 28% in het ISPO-onderzoek van 1995 (Billiet & Loosveldt, 1998:113). Indien ook nog attitudevariabelen zoals politieke aliënering, utilitair individualisme en autoritaire houdingen in het model worden opgenomen dan stijgt de verklaarde variantie tot ongeveer 48%. We zullen ons in dit onderzoek beperken tot de structurele variabelen, en we zijn vooral geïnteresseerd in de vraag of de verklaring van de perceptie van dreiging overeenstemt met de verklaring van islamfobie. Als er gedeeltelijk andere factoren spelen, of dezelfde factoren op een andere wijze, dan is dit een bijkomend argument om de twee houdingen te onderscheiden. Dit kan ons helpen om de specifieke aard van deze houdingen te begrijpen.

De volgende kenmerken werden geselecteerd als mogelijke predictoren van de weerstand tegen etnische minderheden (dreiging) en islamfobie: het genoten onderwijs in vier categorieën (lager als referentie, lager middelbaar, hoger middelbaar, hoger); de leeftijdscategorie waartoe men behoort (zes cohorten met 18-24 jaar als referentie); de levensbeschouwelijke of kerkelijke betrokkenheid (vrijzinnig, ander, marginaal katholiek, kerkelijk en kerks, met 'geen levensbeschouwing' als referentie); de participatie aan verenigingen (vijfpuntenschaal: van niet tot sterk); het bezit van boeken (tienpuntenschaal: van weinig tot veel). Dit zijn de predictoren die een substantieel effect hebben op één van de houdingen of op beide.

Hoe de parameters interpreteren? De categorische variabelen (opleidingsniveau, leeftijdscategorieën en kerkelijke betrokkenheid) geven de geschatte parameters de toe- of afname (-teken) weer van de kans om te behoren tot de betreffende categorie in vergelijking met de referentiecategorie. De toe- of afname wordt uitgedrukt in eenheden standaardafwijking. Bijvoorbeeld: de kans op zich bedreigd voelen neemt af met 0,050 standaardheden voor de kiezers die hoger onderwijs hebben genoten in vergelijking met de kiezers die enkel lager onderwijs (referentiecategorie) hebben gevolgd. Voor de (quasi-)metrische variabelen geven de geschatte parameters de procentuele wijziging in de houdingen weer per eenheid toename in de onafhankelijke variabele (of de zogenaamde voorspeller / predictor). De parameters drukken netto-effecten uit. De t-waarden (tussen haakjes) vertegenwoordigen de parameters gedeeld door hun standaardfout. Waarden die groter zijn dan 1,96 zijn beduidend verschillend van nul op niveau 0,05 (5% kans op vergissing) of minder.

Tabel 6: Regressiemodel ter verklaring van (1) de perceptie van dreiging van etnische minderheden en (2) islamfobie of de negatieve houdingen ten aanzien van de islam

Predictor	Perceptie van dreiging		Islamfobie	
	β	(<i>t</i> -waarde)	β	(<i>t</i> -waarde)
Opleidingsniveau				
Lager secundair	0,069	(1,94)	0,005	(0,13)
Hoger secundair	0,090*	(2,14)	0,075	(1,94)
Hoger onderwijs	-0,050	(-1,42)	-0,068**	(-2,41)
<i>Referentie: lager</i>				
Leeftijdscohorten				
25-34 jaar	0,041	(1,09)	0,013	(0,29)
35-44 jaar	0,143***	(3,38)	0,158**	(3,21)
45-54 jaar	0,125**	(3,03)	0,162***	(3,35)
55-64 jaar	0,231***	(5,53)	0,258***	(5,18)
Plus 65	0,294***	(6,41)	0,319***	(5,95)
<i>Referentie = 18-24 jaar</i>				
Kerkelijke betrokkenheid				
Vrijzinnig	-0,064*	(-2,00)	-0,10**	(-2,75)
Ander	-0,125***	(-4,31)	-0,185***	(-5,58)
Marginaal katholiek	0,152***	(3,93)	0,027	(0,60)
Kerkelijk	-0,012	(-0,35)	-0,130**	(-3,18)
Kerks	0,023	(0,70)	-0,048	(-1,24)
<i>Referentie: geen</i>				
Participatie verenigingen				
Niet (1) –veel (5)	-0,198***	(-6,94)	-0,114***	(-3,50)
Boekenbezit				
Niet (1) –veel (5)	-0,119***	(-4,17)	-0,076**	(-3,32)
% verklaarde variantie	23%		17%	

* $p > 0,05$; ** $p > 0,01$; *** $p > 0,001$

De bevindingen inzake de negatieve houding tegenover etnische minderheden liggen grotendeels in de lijn van de verwachtingen op basis van theorie en vroeger onderzoek. Enigszins verrassend is echter het eerder zwak effect van de *genoten opleiding*. Tegen de verwachting in lijken de kiezers die hoger secundair onderwijs volgden iets hoger te scoren op de negatieve houding tegenover migranten. Wat betreft de analyse van de islamfobiehouding. Daar speelt het opleidingsniveau wel de verwachte rol: kiezers met een diploma hoger onderwijs zijn minder negatief tegenover de islam dan kiezers die enkel in het bezit zijn van een diploma lager onderwijs. Vanwaar dit onverwacht gedrag van de opleidingsvariabele wat de ervaren dreiging aangaat? Als we alleen de opleiding in het model opnemen dan zijn er wel sterke effecten in de verwachte richting in die zin dat de hogeropgeleiden een beduidend minder negatieve houding heb-

ben. Het invoegen van de levensbeschouwelijk/kerkelijke betrokkenheid wijzigt dit weinig. Pas als de leeftijdsklasse wordt binnengebracht begint het netto-effect van het hoger secundair onderwijs in de omgekeerde richting te werken. De overige variabelen (participatie en boekenbezit) veranderen daar nog weinig aan.

Laten we direct verdergaan met het boekenbezit. Deze indicator meet wellicht op een onvolmaakte wijze cognitieve vaardigheden en wereldkennis. Men kan verwachten dat wie veel boeken heeft, wellicht ook meer leest, en dus ook meer kennis heeft. Het effect is in de verwachte richting. Naarmate het bezit van boeken groter is, is de houding tegenover etnische minderheden minder negatief en is men minder islamofob.

Het effect van de leeftijd is volledig in de verwachte richting. De 18- tot 34-jarigen zijn beduidend minder negatief tegenover migranten en zijn ook minder Islamofob. Vooral na de leeftijd van 55 jaar nemen de negatieve houdingen sterk toe.

Wat de kerkelijke betrokkenheid aangaat wordt verwacht dat de vrijzinnigen en kerksen in vergelijking met de mensen die niet 'behoren' tot een religie of levensbeschouwing de meest positieve houdingen hebben, en de marginale katholieken de meest negatieve. Dit klopt ongeveer voor de culturele en economische dreiging al blijkt de betrokkenheid bij de kerk geen beduidend effect te hebben. Het matigend effect van zowel vrijzinnigheid, ander geloof en kerkelijkheid (niet kerksheid) is sterker bij de houding tegenover de islam.

Eveneens in de lijn van theorieën rond sociaal kapitaal, en zoals men kan verwachten, worden de gevoelens tegenover etnische minderheden en tegenover moslims gunstiger naarmate men meer deelneemt aan het verenigingsleven.

Alles samen genomen zijn de effecten van de structurele kenmerken op de twee houdingen niet zoveel verschillend. In tegenstelling tot vroegere studies blijkt het effect van onderwijsniveau sterk aan belang ingeboet te hebben. Leeftijd blijkt de belangrijkste verklarende kracht te bezitten, met een uitgesproken negatief effect voor de leeftijdscohorten boven de 55 jaar. Het milderende effect van de kerksheid (meerdere malen per maand participeren aan de kerkelijke diensten) blijkt in 2007 uitgespeeld. Het participeren aan het verenigingsleven – een sociaal uitgebouwde levensloop hebben – en een brede kennis (uitgedrukt in boekenbezit) hebben milderende effecten op zowel de negatieve houding ten aanzien van minderheden als op de negatieve houding ten opzichte van de islam.

8 Nieuwe migranten om de tekorten van de arbeidsmarkt op te vangen?

Sinds de uitbreiding van de EU met de nieuwe oostelijke staten zoals Polen, Tsjechië, Bulgarije, Roemenië, ... is de discussie om nieuwe migranten uit deze landen toe te laten tot de Belgische (Vlaamse) arbeidsmarkt een constante geweest. Werkgeversorganisaties motiveren hun vraag voor nieuwe migranten door te verwijzen naar de tekorten op de arbeidsmarkt, vakbonden motiveren hun eis tot het niet toelaten van nieuwe arbeidsmigratie, door te verwijzen naar de werkloosheid onder o.a. de (jongere leeftijdsgroepen) van etnische minderheden.

Tabel 7: Antwoordverdelingen bij de uitspraak om nieuwe geschikte migranten toe te laten tot de Belgische arbeidsmarkt (Vlaamse kiezers, 2007)

Item	Helemaal oneens	Oneens	Nocheens, noch oneens	Eens	Helemaal eens
Q75_11 Om specifieke tekorten op de arbeidsmarkt op te vangen, moet België nieuwe geschikte migranten toelaten	13,5	33,7	14,4	34,1	3,6

Meer Vlaamse kiezers wijzen nieuwe migratie af (47,2%) dan die dit aanvaardden (37,7%), zelfs indien dit tekorten op de arbeidsmarkt zou opvangen. Deze opinie hangt echter sterker samen met het gevoel van dreiging ($r = 0,41$) dan met islamfobie ($r = 0,27$). De afwijzing nieuwe migranten toe te laten tot de arbeidsmarkt heeft dus meer te maken met de potentiële (economische / werkgelegenheid) bedreiging die uitgaat van deze nieuwe migranten.

9 PUBLIEK-RACISTISCHE DISCOURS VERBIEDEN OF TOLEREREN IN NAAM VAN DE VRIJEMENINGSUITING?

Onder invloed van de Europese richtlijnen ter zake heeft België in de loop der jaren zijn wetgeving in verband met het verbod op discriminatie en het aanzetten tot racistische gedragingen aangescherpt. In 2004 werd het Vlaams Blok op basis van deze wetgeving veroordeeld omwille van racistische oproepen. Tegenstanders van deze wetgeving beriepen zich steeds op het – in hun ogen absolute – principe van de vrijheid van meningsuiting. In dit laatste gedeelte van onze studie bekijken we ten slotte hoe de Vlaamse kiezer over dit twistpunt denkt.

Vraag 99: Over datgene wat men mag zeggen en doen in onze samenleving bestaan er verschillende opvattingen. Ik lees nu altijd twee uitspraken voor. Welke van de volgende uitspraken vertolkt het best uw mening?

Een spreker die op een publieke bijeenkomst of op televisie een racistische toespraak houdt

1: moet gestopt worden te spreken

2: moet kunnen zeggen wat hij wil

Mogen racistische toespraken in het openbaar en op televisie gehouden worden? De Vlaamse publieke opinie is hierover verdeeld. Er is weliswaar een meerderheid van de Vlaamse kiezers (50,3%) die van oordeel zijn dat een spreker die op een publieke bijeenkomst of op televisie een racistische toespraak houdt verhinderd moet worden om dit te doen, maar daarentegen is 44,9% van mening dat zo'n spreker moet kunnen zeggen wat hij (of zij) wil. De overigen (5%) blijken daar geen duidelijke opinie over te

hebben. Dit aantal is opvallend klein maar dat hangt mede af van de omstandigheid dat in de vraagstelling maar twee opties worden aangeboden.

Hoewel er dus een meerderheid van de kiezers de wetgever volgt blijft er een belangrijke minderheid bestaan die de mening is toegedaan dat racistische uitspraken in het publiek moeten kunnen.

Besluit

Uit internationale onderzoeken (cfr. Eurobarometer, European Social Survey, ...) wordt geregeld duidelijk dat de negatieve houding van de Vlamingen tegenover etnische minderheden één van de hoogste is van alle Europese landen. In de loop van de jaren negentig, zo maakt onze studie duidelijk zakte deze negatieve houding beduidend om in 1999 een voorlopig laagtepunt te kennen. De 9/11-gebeurtenissen in 2001 vormen een keerpunt en de negatieve houding tegenover etnische minderheden neemt terug een vlucht de hoogte in bij de Vlaamse kiezers in 2003, om tegen de verkiezingen van 2007 terug op het niveau van 1991 te belanden.

Deze studie maakt duidelijk dat deze negatieve houding – een gevoel van economische en culturele bedreiging – tegenover etnische minderheden na 2001 (9/11) gevoed wordt door wat we islamfobie hebben genoemd. Dit werd in het ISPO-verkiezingsonderzoek vastgesteld in 2003. Een mengelmoes van negatieve stereotiepe veralgemenende vooroordelen tegen islam en moslims. islamfobie is duidelijk te onderscheiden van het gevoel van bedreiging door etnische minderheden, maar kent zowat dezelfde structurele oorzaken als de bedreiging door etnische minderheden in de jaren '90 en de eerste helft van het eerste decennium van de jaren 2000. Lage opleiding, oudere leeftijdcohorten, gebrek aan kerkelijke of levensbeschouwelijke betrokkenheid, gebrek aan participatie aan verenigingsleven en een beperkte wereldkennis en algemene vorming vormen de structurele oorzaken van islamfobie. De negatieve houding tegenover etnische minderheden kan in 2007 minder verklaard worden door de opleiding en de levensbeschouwelijke – kerkelijke betrokkenheid van de Vlaamse kiezers. Iets minder dan twee decennia na de eerste metingen (18 jaar om correct te zijn) van het gevoel van bedreiging door etnische minderheden lijkt het erop dat met het verdwijnen van de vooroorlogse leeftijdcohorten ook de hen kenmerkende scheidslijnen (opleiding en kerkelijkheid) als verklaringsgrond verdwijnen.

Bibliografie

- Billiet, J. (2003). Cross-cultural equivalence with structural equation modeling. In: J. Harkness, F. Van de Vijver, & P. Mohler (Eds.), *Cross-cultural survey methods*. (pp. 247-264). Hoboken (N.J.): John Wiley & Sons.
- Billiet, J., & Davidov, E. (2008). Testing the stability of an acquiescence style factor behind two interrelated substantive variables in a panel design. *Sociological Methods and Research*, 36(4), 542-562.
- Billiet, J., & G. Loosveldt (1998). De houding tegenover migranten en het stemgedrag in Vlaanderen. Evolutie tussen 1989 en 1995 en een verklaringsmodel. In M. Swyngedouw, J. Billiet, A. Carton & R. Beerten (red.), *De (on)redelijke kiezer. Onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen: Verkiezingen van 21 mei 1995* (pp. 95-118). Leuven: Acco.
- Billiet, J., & McClendon, J. McKee (2000). Modeling acquiescence in measurement models for two balanced sets of items. *Structural Equation Modeling. An Interdisciplinary Journal*, 7(4), 608-629.
- Bishop, G., & Smith, A. (2001). Response-order effects and the early Gallup Split-Ballots. *Public Opinion Quarterly*, 65(4), 479-505.
- Cheung, R.W., & Rensvold, R.B. (1999). Testing factorial invariance across groups: a reconceptualization and proposed new method. *Journal of management*, 25(1), 1-27.
- Coffé, H., Billiet, J., & Cambré, B. (2002). Ethnocentrisme en stemgedrag. Evolutie tussen 1991 en 1999. In: M. Swyngedouw & J. Billiet (red.), *De kiezer heeft zijn redenen. 13 juni 1999 en de politieke opvattingen van de Vlamingen*. (pp. 95-110). Leuven: Acco.
- Hofmans, J., Theuns, P., Baekelandt, S., Mairesse, O., Schillewaert, N., & Cools, W. (2007). Bias and changes in perceived intensity of verbal qualifiers effected by scale orientation. *Survey Research Methods*, 1(2), 97-108.
- Meuleman, B., & Billiet, J. (2003). De houding van Vlamingen tegenover 'oude' en 'nieuwe' migranten: diffuus of specifiek? In: *Vlaanderen gepeild*. (pp. 137-176). Brussel: APS (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap).
- Meuleman, B., & Billiet, J. (2005). De evolutie van de perceptie van etnische dreiging tussen 1991 en 2004 en de relatie met institutioneel vertrouwen. In: *Vlaanderen gepeild*. (pp. 37-60). Brussel: APS (Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap).
- Rink, N., & Swyngedouw, M. (2008). *Belgian Federal Elections 2007, Flemish codebook*. Leuven: ISPO-K.U.Leuven.
- WES (2007); Onderzoek naar het reisgedrag van de Belgen in 2006. Brugge: WES.

BIJLAGE 1

HET TESTEN VAN DE EQUIVALENTIE DOORHEEN DE TIJD

De vier uitspraken over de houding tegenover etnische minderheden die aanwezig zijn in de vijf verkiezingsonderzoeken van 1991 tot en met 2007 zijn de volgende:

Wilt u zeggen of u het al dan niet eens bent met de volgende uitspraken. Gebruik KAART 64. (antwoordmogelijkheden: helemaal oneens; oneens; noch eens, noch oneens; eens; helemaal eens)

5. Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen
6. Migranten komen hier profiteren van de sociale zekerheid
7. Migranten zijn een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken
8. De aanwezigheid van verschillende culturen is een verrijking voor onze samenleving

Sinds 1995 worden deze uitspraken afgewisseld met positieve uitspraken zodat de schalen gebalanceerd zijn en een 'acquiescence'-factor kan worden gemeten om zo de meting uit te zuiveren voor de tendentie tot beamen van uitspraken (zie Billiet en Davidov, 2008). Deze set van vier over de gehele periode vergelijkbare items is niet gebalanceerd; alleen het vierde item is positief verwoord.

De meetequivalentie doorheen de tijd, meer in bijzonder de metrische en scalaire invariantie, en bovendien de invariantie van het gemiddelde van latente variabele etnische dreiging worden als volgt getest. De test van de vier indicatoren en de latente variabele die ze meten gebeurt in modellen waarin ook de leeftijd en het genoten onderwijs als predictoren zijn opgenomen. Deze relaties worden echter niet getest maar kunnen vrij worden geschat. De aandacht is gericht op de vier indicatoren, en hun slopes (factorladingen) en intercepten (gemiddelden) in de regressie op de latente variabele. Het nulmodel specificeert dat alle slopes en intercepten met betrekking tot de vier indicatoren invariant zijn doorheen de tijd, en ook dat alle latente gemiddelden invariant zijn. Dit wil zeggen dat ze op 0 gesteld worden wat steeds de waarde is van de eerste groep (1991).⁹ Als de overige latente gemiddelden vrij gelaten worden dan kunnen zij een waarde aannemen die significant van nul verschilt (lager of hoger naargelang de ervaren dreiging af- of toeneemt). Als een parameter niet statistisch beduidend van nul verschilt, dan is er geen verschil in gemiddelde.

In Model 1 worden de vier latente gemiddelden (1995, 1999, 2003, 2007) vrij geschat en blijft het gemiddelde voor 1991 (de referentie) uiteraard op nul. Meteen zien we voor een afname van vier vrijheidsgraden (df) een zeer beduidende verbetering van de fit van het model, namelijk een afname van Chi-square met 84,45 eenheden. Dit betekent dat minstens één van deze vier gemiddelden verschilt van de referentie (1991), het kunnen er echter meer zijn. Om te weten welk gemiddelde beduidend verschilt van

---

⁹ Het model heeft pas een aanvaardbare fit als de covariantie tussen de twee errortermen van de eerste twee items voor 1995 vrijgelaten worden.

het gemiddelde in 1991 wordt vertrekend van model 0 telkens één gemiddelde getest, te beginnen met 1995 (Model 1a), en wordt telkens een volgend gemiddelde getest indien de parameter beduidend verschilt van nul. Als een gemiddelde beduidend lager of hoger is dan in 1991 zal dit ook duidelijk zijn in de afname van de Chi-square waarde voor telkens 1 vrijheidsgraad verschil. De testinformatie staat in tabel B1.

Tabel B1: Statistische tests naar metrische en scalaire invariantie, en van het verschil tussen de latente gemiddelden bij vier items over ervaring van bedreiging door etnische minderheden in de ISPO-verkiezingsonderzoeken van 1991, 1995, 1999, 2003 en 2007

Model	Chi-Square	df	RMSEA	P-value test of close fit	Comparative fit index
0. Invariante slopes, intercepten en latente gemiddelden*	453,00	54	0,064	1,00	0,970
1. Invariante slopes en intercepten, latente gemiddelen vrij	368,55	50	0,059	1,00	0,976
1.a. Invariante slopes en intercepten, enkel latent gemiddelde voor 1995 vrij	444,84	53	0,064	1,00	0,790
1.b. Invariante slopes en intercepten, latente gemiddelden voor 1995 en 1999 vrij	412,70	52	0,062	1,00	0,973
1.c. Invariante slopes en intercepten, latente gemiddelden voor 1995, 1999 en 2003 vrij	368,67	51	0,059	1,000	0,976

* In alle modellen: twee error-covarianties voor de items 1 en 2 in 1995.

Model 1a is een beduidende verbetering ten opzichte van Model 0 (Chi-square verschil is 8,16 voor 1 df). Vervolgens wordt ook het latente gemiddelde in 1999 getest (Model 1b); Ten opzichte van Model 1a is er opnieuw een (zeer) beduidende verbetering (Chi-square daalt met 32,14 eenheden voor het verlies van 1 df. Vervolgens wordt het gemiddelde van de latente variabele in 2003 getest en dit levert opnieuw een beduidende verbetering van de fit van het model op (daling van Chi-square met 44,03 eenheden voor het verlies van 1 df). De gemiddelden van 1995, 1999 en 2003 verschillen dus beduidend van 1991. Wat echter met 2007. Hiervoor kunnen we Model 1c vergelijken met Model 1 waar het gemiddelde voor 2007 eveneens vrij wordt geschat. We stellen echter vast dat er geen verbetering van de model fit meer optreedt, integendeel, Model 1c geniet de voorkeur boven Model 1 vermits het vrijwel dezelfde waarde heeft met een vrijheidsgraad méér. Dit model past volgens de geldende criteria voldoende bij de data (RMSEA is maar lichtjes hoger dan 0,05 en de comparative fit index sluit voldoende dicht aan bij 1.0). In Tabel B2 staan de geschatte parameters onder Model 1c.¹⁰

¹⁰ De geschatte parameters in de verschillende modellen zijn stabiel.

Tabel B2: Parameters Model 1c en t-waarden (tussen haakjes)*

Items (1991-2007)	Gestandaardiseerde Factorladingen (invariant in alle jaren)		Intercepten (invariant in alle jaren)	
1. Niet vertrouwen	0,750 (fixed)		-0,010**	
2. Profiteren SZ	0,820 (36,959)		-0,005**	
3. Culturele dreiging	0,866 (36,163)		-0,007**	
4. Culturele verrijking	-0,601 (-24,326)		-1,332 (98,892)	
Latente gemiddelden				
1991	1995	1999	2003	2007
0,00 (fixed)	0,032 (3,225)	-0,030 (-3,139)	0,076 (6,650)	0,00 (fixed)

* De parameters zijn berekend op basis van inputmatrix van polychorische correlaties

** Verschilt niet beduidend van nul ($p < 0,01$)

Uit de parameters blijkt dat de latente gemiddelden in 1991 en 2007 aan elkaar gelijk zijn, maar dat er gedurende de periode wel een verandering plaatsgreep. Eerst in 1995 blijkt de negatieve houding tegenover etnische minderheden iets toegenomen. In 1999 is deze echter beduidend gedaald en is er een meer positieve houding tegenover etnische minderheden. De Vlamingen voelen zich in die periode minder bedreigd. In 2003 was de negatieve houding echter weer beduidend gestegen.

BIJLAGE 2

MEETMODELLEN VOOR DE GEMETEN CONCEPTEN PERCEPTIE VAN DREIGING EN ISLAMFOBIE

Meetmodel voor perceptie van dreiging

De volledige schaal bevat de volgende acht items:

- Q114_1 Migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen
- Q114_2 De migranten dragen bij tot de welvaart van ons land
- Q114_3 Migranten komen hier profiteren van de sociale zekerheid
- Q114_4 Migranten zijn een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken
- Q114_5 De aanwezigheid van verschillende culturen is een verrijking voor onze samenleving
- Q114_6 De meeste migranten zijn lui, die zwaar en vermoeiende werk uit de weg proberen te gaan
- Q114_7 Migranten zijn een bedreiging voor de tewerkstelling van de Belgen
- Q114_8 De leefwijze van migranten is onverenigbaar met de West-Europese leefwijze

Tabel 3B: Meetmodel voor de set met acht items met een inhoudelijke factor (ervaring van dreiging) en een stijlfactor (gestandaardiseerde parameters en t-waarden)

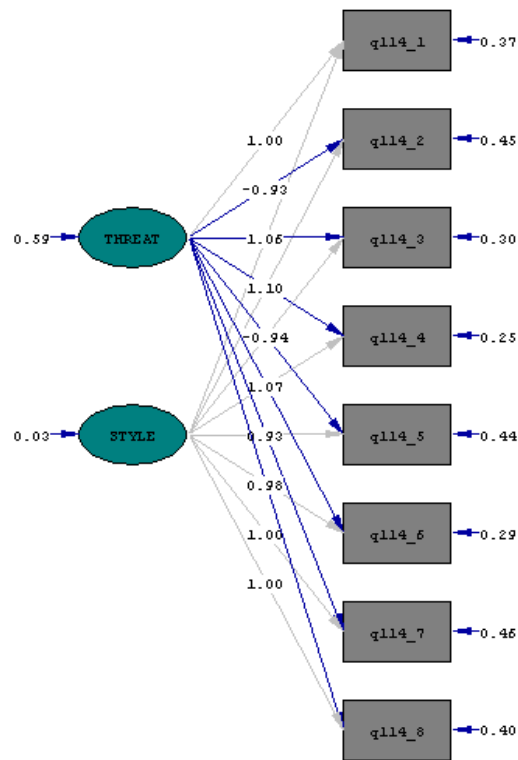
Items	Perceptie van dreiging		Antwoordstijl (beamen)	
	gestandaardiseerd	(t-waarde)	gestandaardiseerd	(t-waarde)
Q114_1	0,771	(gefixeerd)	0,181	(gefixeerd)
Q114_2	-0,717	(-23,107)	0,181	
Q114_3	0,820	(33,431)	0,181	
Q114_4	0,849	(36,360)	0,181	
Q114_5	-0,724	(-22,495)	0,181	
Q114_6.	0,824	(34,477)	0,181	
Q114_7.	0,714	(26,360)	0,181	
Q114_8.	0,752	(27,112)	0,181	
Variantie latente variabele	0,595	(19,947)	0,033	(4,427)

Chi-square = 65.771; df = 69

Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA) = 0.0464

Dit passend meetmodel wordt afgebeeld in Figuur B1.

Figuur B1: Passend meetmodel voor perceptie van economische en culturele bedreiging

Chi-Square=65.77, df=19, P-value=0.00000, RMSEA=0.046

Meetmodel voor islamfobie

De schaal die islamfobie beoogt te meten bevat de volgende acht items:

- D32_1 De islam kan iets bijdragen aan de Europese cultuur
- D32_2 Moslimmannen overheersen hun vrouwen te veel
- D32_3 Moslimouders hechten te weinig belang aan de schoolresultaten van hun kinderen
- D32_4 Als het erop aankomt, keren islamitische landen zich tegen Europa
- D32_5 De islamitische geschiedenis en cultuur zijn meer gewelddadig dan andere
- D32_6 De islamitische waarden zijn een bedreiging voor Europa
- D32_7 De meeste moslims in België hebben respect voor de Europese cultuur en levenswijze
- D32_8 Moslims in België voeden hun kinderen op een autoritaire manier op

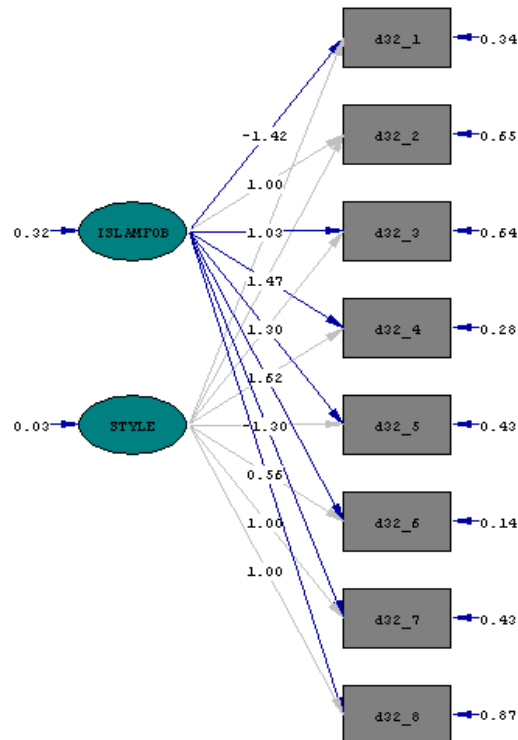
Tabel B4: Meetmodel voor de set met acht items met een inhoudelijke factor (islamfobie) en een stijlfactor (gestandaardiseerde parameters en t-waarden)

Items	Perceptie van dreiging		Antwoordstijl (beamen)	
	gestandaardiseerd	(t-waarde)	gestandaardiseerd	(t-waarde)
D32_1	-0,798	(gefixeerd)	0,168	(gefixeerd)
D32_2	0,564	(-15,659)	0,168	
D32_3	0,580	(13,450)	0,168	
D32_4	0,829	(16,801)	0,168	
D32_5	0,733	(15,274)	0,168	
D32_6	0,912	(17,063)	0,168	
D32_7	-0,734	(-15,023)	0,168	
D32_8	0,315	(7,410)	0,168	
Variantie latente variabele	0,318	(8,522)	(0,028)	(3,239)

Chi-square = 63,272; df = 19; RMSEA = 0,051

Dit passend meetmodel wordt afgebeeld in Figuur B2.

Figuur B2: Passend meetmodel voor islamfobie

Chi-Square=63.27, df=19, P-value=0.00000, RMSEA=0.051

Meetmodel voor perceptie van dreiging en islamfobie samen

Is het mogelijk om één enkel meetmodel te passen waarin de twee latente variabelen gespecificeerd zijn, zonder zgn. kruisladingen, en waarin ook een gezamenlijke stijlfactor aanwezig is. In principe moet het mogelijk zijn om de stijlfactor te meten aangezien we nu vier positief geformuleerde uitspraken hebben. Het was niet mogelijk om de acht items voor perceptie van dreiging op te nemen omdat twee van de items (q114_3 en q114_8) een negatief teken krijgen terwijl men een positieve waarde verwacht. De resultaten staan in een meer negatieve houding). Om de correlatie tussen de twee latente variabelen in één model te schatten moeten we dit item weglaten. De resultaten staan in Tabel B5.

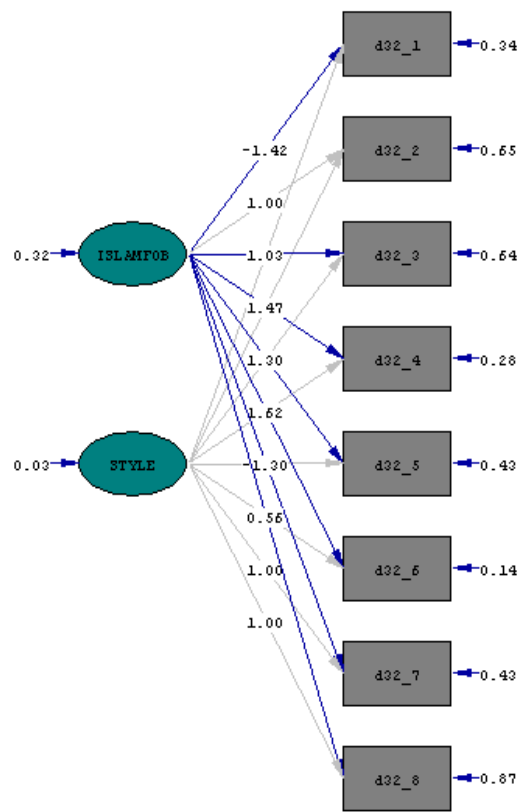
Tabel B5: Gezamenlijk meetmodel voor perceptie van dreiging en islamfobie

Items	Islamfobie		Perceptie van dreiging		Antwoordstijl (beamen)	
	Gestandaardiseerd	(t-waarde)	Gestandaardiseerd	(t-waarde)	Gestandaardiseerd	(t-waarde)
D32_1	-0,819	(-19,266)			0,082	(gefixeerd)
D32_2	0,615	(gefixeerd)			0,082	
D32_3	0,569	(14,999)			0,082	
D32_4	0,855	(19,961)			0,082	
D32_5	0,751	(18,227)			0,082	
D32_6	0,917	(30,311)			0,082	
D32_7	-0,735	(-17,997)			0,082	
D32_8	0,369	(9,859)			0,082	
Q114_1			0,710	(gefixeerd)	0,082	
Q114_2			-0,612	(-19,887)	0,082	
Q114_4			0,744	(32,163)	0,082	
Q114_5			-0,653	(-21,976)	0,082	
Q114_6			0,788	(29,998)	0,082	
Q114_7			0,843	(24,453)	0,082	
Varianties en covar.	Perceptie van dreiging		Islamfobie		Stijl	
Dreiging	1,0	(10,205)				
Islamfobie	0,780	(16,046)	1,0	(19,191)		
Stijl	0,0		0,0		1,0	(1,891) ns

Chi-square = 296,82; df = 75; RMSEA = 0,059

Dit meetmodel wordt afgebeeld in Figuur B3.

Figuur B3: Gezamenlijk meetmodel voor perceptie van dreiging en islamfobie

Chi-Square=63.27, df=19, P-value=0.00000, RMSEA=0.051